

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Vol: 7, Sayı/Issue:2, 2018
Sayfa: 1240-1250

Received/Geliş: Accepted/Kabul:
[06-04-2017] – [14-05-2017]

Turgut Cansever Düşüncesinde Zihniyet - Şehir İlişkisi

Fatih AMAN

Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı
Asst.Prof., Sinop Univ. Faculty of Theology The Department of Philosophy and Religious
Sciences

<https://orcid.org/0000-0002-5648-8098>
f.aman@sinop.edu.tr

Öz

Disiplinler arası bir alana gönderme yapan ve nihai tanımı olmayan şehrin, değişik açılardan üzerinde durulmuştur. Onu bir prototip olarak okuyan ilk isim Max Weber'dir. Şehir ayrıca din, diyalektik, iktisat, coğrafya ve doğal süreç merkezli olarak da ele alınmıştır. Ancak zihniyet-şehir ilişkisi bağlamında fazla çalışma yapıldığı söylenemez.

Bu makale şehre zihniyet değişimi açısından yaklaşmaktadır ve kapsam açısından Turgut Cansever'in görüşleriyle sınırlıdır. Turgut Cansever'in çalışma alanı Osmanlı şehirleri olduğu için zihniyet değişiminin şehre etkisi bu çerçevede takip edilmeye çalışılacaktır. Osmanlı şehirciliğinin aşamaları çalışmanın sınırlılıklarını aştığından dolayı konu, şehir prototipi bağlamında irdelenecektir. Sonuç bölümü Osmanlı şehirlerinden günümüz şehirlerine kadar gelen serüvenin genel görüntüsünü sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zihniyet, Şehir, Turgut Cansever, Osmanlı Şehri, Prototip

Mentality - City Relationship in Turgut Cansever's Thought

Abstract

The city, which refers to an interdisciplinary area and has no conclusive definition, had been under focus of various point of views. Max Weber was the first to treat it as a prototype. The city is also centered around religion, dialectics, economics, geography and natural process. However, it can not be said that much work has been done in the context of mentality-city relation. This article approaches city in concept of mentality change and is limited to Turgut Cansever's point of view. The study area of Turgut Cansever is the Ottoman cities. Because of the stages of Ottoman urbanism are beyond the limitations, the subject will be examined in the context of the prototype. The conclusion section presents the general view of the adventure from the Ottoman cities up to the present day cities.

Keywords: Mentality, City, Turgut Cansever, Ottoman City, Prototype

Giriş

Şehir kurmak, insanın dünya üzerinde başardığı büyük erdemlerden biridir. Doğuda *El-Medinetü'l-Fâzıla* (Erdemli şehir) eseriyle Farâbî, Batıdaysa *Devlet* adlı eseriyle Platon'dan itibaren şehre vurgu yapan eserler kaleme alınmış, İbn Haldun toplumları Bedevi (köylü) ve Hadari (şehirli) diye ikiye ayırmıştır (İbn Haldun, 2013: I, 323). Bu bağlamda şehir, çeşitli açılardan üzerinde durulan interdisipliner bir konuma yerleşmiş (Duru & Alkan, 2002: 10); dini, coğrafi, iktisadi, siyasi ve sosyolojik şehir yaklaşımları ortaya çıkmıştır (Şahin, 2013). Dolayısıyla her bilim dalı kendi şehir tanımını yapmıştır (Rüstem Erkan, 2010: 15). Örneğin Fustel de Coulanges'in şehre bakışı din eksenlidir (Fustel de Coulanges, 2009). Marx'ın şehir analizi kır-kent diyalektiği şeklindeyken (Çınar, 2013: 163), Prenne'in şehir yaklaşımı pür iktisat merkezlidir (Pirenne, 2014: Holton, 1999). David Harvey ise coğrafya düzleminde şehri konu edinmiştir (Harvey, 2003). Bireylere ek olarak ekoller bağlamında da şehir çalışmaları yapılmıştır. Örneğin Chicago Okulu şehri "doğal bir süreç" çerçevesinde okumuştur (Abbot, 1997). Bu durum sebebiyle şehrin nihai tanımı yoktur. Sonuçta şehri tanımlamaktan ziyade tanıtmaya ön plana çıkarak tüm şehirler için alt unsurları da içeren ortak noktalar belirlenmiştir. Bu noktalar ekolojik çevre, fiziki yapılanma ve nüfustur (Açıkgöz, 2011).

Şehirlerdeki değişimin sebeplerini sosyolojinin metodu ekseninde ve literatür çalışması düzleminde zihniyet merkezli ortaya koymaya çalışmak makalenin amacıdır. Bunu yaparken çalışmamızın sınırları Turgut Cansever'dir¹. Dolayısıyla çalışma, Turgut Cansever'in şehirle ilgili görüşleri etrafında şekillenecek, yazdığı makaleler ve verdiği röportajlardan oluşan beş eseri temel kaynaklarımız olacaktır. Şehir bağlamında Turgut Cansever'in asıl alanı Osmanlı şehirleri olduğundan ilk etapta bu şehirlerin prototipi ortaya konulacak daha sonra ise zihniyet değişiminin şehre etkisinin Osmanlı'dan günümüze serencamı, mimarımızın fikirleriyle takip edilmeye çalışılacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki tarihsel olarak dönemler halinde İslam-Osmanlı şehirciliğinin aşamalarını irdelemek, kültürel-gündelik-ekonomik-dini ve ilmi hayatı süreç merkezli ele almak, etnik ve dini yapıyı ayrıntılarıyla incelemek çalışmanın sınırlılıklarını aşmaktadır. Bu konular hakkında tarih dalında yeterince çalışma yapılmıştır. Burada yapılmak istenen şey tez yazmak değil, şehir prototipi yaklaşımına uygun olarak "zihniyet değişimi - şehir ilişkisini" Turgut Cansever'in görüşleri bağlamında ortaya koymaktır.

¹ Mimar, şehir plancısı, düşünür. Ankara'daki Türk Tarih Kurumu Binası, Bodrum'daki Erteğün Evi ve Demir Turizm Kompleksi projeleriyle Mimarlık Oscarı kabul edilen Ağa Han Mimarlık Ödülünü üç kez kazanmış tek isimdir. Bilge mimar olarak da anılır. Çalışma alanlarının başında Osmanlı şehri gelir. Kent, imar, koruma alanlarında pek çok görev almış ve Beyazıt Meydanı'nı tasarlamıştır.

Cansever'e Göre Osmanlı Şehir Prototipi

Şehri, sosyolojik ve tarihi anlamda prototip olarak ele almanın başlangıç kitabı şüphesiz Max Weber'in *The City* adlı çalışmasıdır (Weber, 2012). Oryantalistik şehir yazımının klasik örneği olan eserinde Weber, Batının eşsiz (Unique) olduğu teziyle şehirleri genel kategorilere ayırır: Doğu şehri (Oriental) ve Batı şehri (Occidental). Antik Yunan ve Ortaçağ Avrupa şehirlerini sermaye, pazar, üretim ve özerk hukuk anlamında sürekli, hareketli ve canlı şekilde betimleyen Weber, Doğu şehirlerini (Hint, Çin ve İslam şehirleri) bu özelliklerden yoksun olmaları sebebiyle donuk ve kapalı olarak sunar. Böylece onun olumsuz örnek (negative case) şeması, tezini ispatlamak için sık sık yaptığı karşılaştırmalarıyla Doğu şehirlerini içerir. Tüm bunları yapmasının ana sebebiyse Batı'nın tek başına, kimseye ihtiyacı olmadan var ve kendine yeterli olduğunu ortaya koymaktır (Tuna, 1987: 30).

Konumuz anlamında yukarıdaki genel tablo Weber'e referansla ortaya çıkmış olan "İslam şehri" kavramı için de geçerlidir. O, İslam'ın tarihsel sürecini ve İslam coğrafyasının genişliğini bilinçli olarak görmezden gelerek sadece belli şehirleri büyük genellemelerle prototip şeklinde ele almıştır. İslam medeniyet havzasındaki şehirlerin çeşitliliğini görmemiş ayrıca İslam şehirlerini Hint ve Çin şehirleri kadar sistematize etmemiştir. Onun, İslam coğrafyasını Arap coğrafyasına indirgemesi de açıkça bilgi eksikliğinin göstergesidir. Osmanlıya hiç yer vermemesi, Osmanlı şehirlerinin kendi genellemeci teorisini bozacak yapıda olmaları sebebiyledir. Örneğin Weber'in, doğu şehrinin olumsuz özelliği olarak saydığı pazardan ve üretimden yoksunluk, hareketsizlik ve donukluk bir Osmanlı şehri olan Bursa için söz konusu değildir. Henüz Orhan Gazi döneminde şehri ziyaret eden İbni Batuta, Bursa'yı "geniş caddeli, hareketli ve büyük çarşı" olarak betimlemiştir (İbn Batuta, 2010: I, 428). Bursa, 1500'lü yılların başında uluslararası ipek başkenti konumuna yükselmiştir (Lowry, 2004: 84). Yani Osmanlı döneminde Bursa, üreten ve pazarı olan bir şehirdir. Sadece bu iki alıntı bile Weber'in şehir teorisini yıkmaktadır. Dolayısıyla onun İslam ve şehirle ilgili görüşlerine "oryantalistik bakış açısının genellemelerine ve indirgemelerine bir örnek" olarak bakılmalıdır. Ayrıca bilgi eksikliği, önyargılar ve Weber etkisiyle Batılı şehir tarihçilerinin de Osmanlı şehrini "pek düzenlenmemiş bir karışık işleyiş" olarak açıkladıklarını belirtmek gerekir (Cansever, 2010a: 90). Peki bu noktada şehirlerin ortak özelliklerini anlama ve karşılaştırma adına Osmanlı'da mimari ve şehircilik özellikleri nelerdi?

Mimari anlamda İslam mimarisinin tevhit, doğallık, sükûnet, tevazu, tezyinilik özellikleri Osmanlı şehrine yansımıştır (Cansever, 2010b: 33) . Tüm bu özellikler Batı mimarisinden ve şehirciliğinden kökten bir ayrışmayı betimlemektedir. Zira İslam mimarisinin sükûnet içinde hareket konseptinin

mütevazi ve tezyini karakterine karşın Batı ve Hristiyan mimarisi mütehakkim, kasvetli, yapmacık, gösterişçi, dramatik, huzursuz ve bireyi pasifize eden üslup özellikleriyle belirginleşir (Cansever, 1997: 34-37). Bu karşılaştırmaya verilebilecek muhtemelen en çarpıcı örnek Kurtuba Ulu Camii'dir. Endülüs Emevi Devleti döneminde tarihin en aydınlık, büyük ve ahenkli mekânlarından biri olan bu şaheserin, işgal sonrası geniş ve tezyini pencerelerinin kapatılarak karanlığa mahkûm edilmesi Batı mimarisindeki ışığa ve tezyiniliğe tahammülsüzlüğün göstergesi olmanın yanı sıra iki ayrı zihniyet ve medeniyet bilincinin de yansımasıdır.

Şehircilik anlamında da Osmanlı'nın temel şehircilik özelliklerini belirleyen İslam'dır. Bu bağlamda Osmanlı şehir zihniyetinde mülk Allah'ındır. Şahıslar bu mülkü ancak hüsn-ü muhafaza etmek ve dünyayı güzelleştirmek için kullanabilirler. Şehir toprağı rant için kullanılamaz. Devlet bazında rantın önüne geçmek için çok katlı ev yapımına müsaade edilmemiştir. Evler 1-2 katlıdır, bahçelidir ve topoğrafya (yer şekilleri) ile uyumludur. Fazla kata izin verilmediğinden bireylerin amacı yaşadıkları mekânları güzelleştirmek olmuştur. Ayrıca camiler etrafında çok merkezli galaksi tipi yapılanma Osmanlı şehrinin bariz vasfıydı. Açık bütünlük anlayışıyla dizayn edilen şehirler ekleme ve çıkarmaya izin veriyordu. Tüm bu özelliklerinin yanında özellikle bina yapımında (kerpiç, ahşap, taş... gibi) mahalli çözüm farklılıkları geliştirilmişti. Bu bağlamda belki de en bariz ayrımı, devlete ait ve dini binaların kalıcı malzemeye (taş ve mermer) evlerin geçici malzemeye (kerpiç ve ahşap) yapılması oluşturur (Cansever, 2010a). Osmanlı devlet ve dini binalarının günümüze kadar gelip evlerinin gelememiş olmasının sebebi budur. Ayrıca şehir merkezindeki yapıların tamamına yakını vakıflara aitti. Bu sebeple şehrin çarşı ve ticaretinden gelen artı değer, vakıflar aracılığıyla tekrar şehre dönüyordu. Vakıf sistemine ek olarak Osmanlı mahalle teşkilatının da toplumun sağlıklı etkileşimindeki önemi vurgulanmalıdır (Alver, 2013: 52). Öyle ki sömürgecilerin, işgal ettikleri Osmanlı beldelerinde, etkisinin büyüklüğü sebebiyle her zaman ilk olarak Osmanlı mahalle teşkilatını lağvettikleri bilinmektedir. Tüm bu unsurları bir araya getirdiğimizde denilebilir ki Osmanlı şehri katılım, sürdürülebilirlik ve adalet prensiplerini bünyelerinde barındıran, tüm zamanların tabiatla bir arada mükemmel etkileşimi başarmış zirve örnekleriydi (Cansever, 2016: 385). Bosna'dan Yemen'e belirli ortak özelliklerle temayüz eden, belirli özellikleriyle de yerelliği yansıtan bu şehirler, Weber'in Batı şehrinin çok ötesinde olmakla beraber aynı zamanda onun şehir teorisinin yıkıcı unsurlarıydılar. Weber'in Osmanlı şehirlerini görmezlikten gelmesinin sebebi de tam olarak buydu².

² Osmanlı şehirlerinin mükemmellikleri kendi dönemlerindeki nüfuslarının dünya şehirleri ile karşılaştırılmasıyla da takip edilebilir. Mesela fetihten önce nüfusu 40 bin olan İstanbul, Kanuni döneminde 500 bine ulaşarak Avrupa'nın ve dünyanın en büyük şehri haline gelmişti (İnalçık – Arı: 2005, III, 36; Frank: 2010, 102). Kahire ise dünyanın üçüncü büyük şehriydi. Aynı dönemde ticaret yolları üzerinde bulunan Halep, İzmir ve Bursa da büyük bir gelişme kaydederek çok kültürlü şehirler haline gelmişlerdi (Davutoğlu: 2016, 71).

Cansever'e Göre Zihniyet – Şehir İlişkisi

Zihniyet; bireyin, davranışında sürdürdüğü değer ve inançların toplamı olarak ifade edilebilir (Yavuz, 2015: 545). Bir başka deyişle zihniyet, belli bir kanaatin topluma mâl olmuş yaygın halidir ve onun teşekkülünde öne çıkan faktörler yığını temelde üç başlıktan oluşur: Fiziki şartlar (coğrafya, iklim... vb.), kültür (değerler, normlar...vb.) ve din (Açıkgöz, 2005: 94; Ülgener, 2006: 7). Toplumsal zihniyetin oluşumunda bu faktörler iç içe geçerek şekillendirme etkisi yaparlar. Dolayısıyla maddi ve manevi olarak ortaya koyduğumuz somutluklar ve soyutluklar doğrudan zihniyetimizle ilgilidir. Zihniyet değişimiye, ortaya konulanların değişimine gönderme olduğu gibi değer ve inançlara bakışın da değişimini içerir. Konumuz bağlamında ve spesifik anlamdaysa zihniyet-değişim ilişkisi, Turgut Cansever'e göre Batı şehriyle karşılaştırdığı Osmanlı şehri üzerinden izlenebilir (Cansever, 2016: 169).

Osmanlı şehriyle ilgili önceki bölümde yazdığımız temel özellikleri göz ardı etmeden zihniyet bağlamında konuya yaklaştığımızda, Batı'nın Aristo'dan beri devam eden statik varlık anlayışının tersine dinamik varlık anlayışı çerçevesinde şehirlerin oluşturulduğunu görürüz ki yalın bir yapı olan Kâbe'nin, etrafında dönülerek her açıdan görülmesi Osmanlı şehrini anlatan metaforlardan biri olarak kabul edilebilir (Davutoğlu, 2016: 47). Bu anlamda sadelik ve İslam'da varlığın hareket esnasında fark edilmesi esas Cansever'e göre şehirlerimizin temel özellikleri olup onları ekleme-çıkarma yapılabilen açık bütünlükler olarak karşımıza getirir (Cansever, 2016: 91). Açık ki bu durum Batı'nın "tek görüş açısından bütün varlığın kavranabileceği zannının" uzantısı olan yekpare ve donuk şehirlerine zıt olduğu gibi Firavunluğa reddiye olarak da algılanabilir (Cansever, 2016: 98). Zira Firavun tavrı, kalıcı malzeme kullanılarak sonsuza kadar yok olmayacak (piramitler gibi) binalar ve şehirler inşa etme tavrıdır. Batı'nın gökdelenler gibi kalıcı binalar etrafında oluşan şehirleri de aynı tavrın devamıdır. Durum böyle olunca Batı'da mimari eserler tek noktadan yekpare seyirlik tektonikler olarak tezahür ederken, insanı pasif seyirci konumuna indirgemektedir. Doğaldır ki bunda kendisini tarihin sonu olarak gören bir medeniyetin zihni arka planının etkisi yadsınamaz (Fukuyama, 1992). İslam'da her parçanın tek başına asli özelliğini korumasının yanında bütüne de katkı yapması olağanken, Batı'da parçanın kaybolup bütünden ayrıl(a)maz konuma düşmesi, zihniyetin somutlaşmasının bileşenlerinden biridir (Cansever, 2010a: 75). Diğer bir bileşeni de üst iradenin mutlakiyetçi tavrı oluşturmaktadır.

Ortaçağ'da Katolik kilisesinin belirlediği şehir, modern dönemlerde üst iradenin cetvelle çizdiği büyük ölçekli yapılar olarak belirir (Cansever, 2010a: 20-21). 3. Napolyon'un Haussman'a çizdirdiği tek merkezli (radio

centrique) ve her yolun merkeze çıktığı Paris bunun prototipidir (Cansever, 2016: 79). Caddeleri, 5-6 katlı ve bitişik apartmanlarla oluşan yeni şehrin bu şekilde inşasının, oluşabilecek isyanları bastırmak olduğu bilinmektedir. Yine aynı dönemde 14. Louis'in yaptırdığı Barok mimarili³ Versailles sarayı, Batı zihniyetinin şehir ve mimari özelliklerini yansıtmaktadır: Statik, seyirlik, büyük ölçeklilik ve kalıcılık. Tüm bunların bir araya getirilebilmesi için de teknoloji gerekmektedir. Dolayısıyla teknolojinin her şeyi çözebileceğine olan inanç, modern şehirciliğin diğer önemli özelliğidir (Cansever, 1997: 44).

Sonuçta Osmanlı şehri Batı şehrinin zıttıdır. Statiğe karşı dinamik, yekpareliğe karşı ferdiyetin yücelmesi, büyük ölçeğe karşı tevazu, gösterişe karşı sadelik, donukluğa karşı hareket, tek merkezliliğe karşı çok merkezlilik, pasif seyre karşı aktif yaşantı, kalıcılığa karşı geçicilik... iki zihniyet dünyasının temel şehir özellikleri olarak tebarüz etmektedir.

Cansever'e Göre Zihniyet Değişiminin Şehre Yansıması

Zihniyet değişimi sonuçtan ziyade süreçtir. İbn Haldun'un deyişiyle mürur-ı zaman (zamanın geçmesi) ile toplumlar değişir (İbn Haldun, 2013: I, 190). Toplumsal değişimi önceleyen zihniyet değişimidir ve o, bir anda ortaya çıkmaz. Cansever'e göre Osmanlı zihniyetinde değişim ne zaman başladı? Hangi süreçlerden geçildi? Zihniyet değişimi şehre nasıl yansıdı? Değişimin prototipleri nelerdi? soruları bu bölümde İstanbul örneği üzerinden iç içe irdelenecektir.

Görebildiğimiz kadarıyla 2. Viyana kuşatmasının başarısızlığıyla başlayan gerileme dönemindeki Lale Devri, Cansever'e göre Osmanlı zihniyetinin değişimindeki ilk belirgin görüntüleri sunmaktadır. Osmanlı grup dayanışmasının (asabiyet) ve cihat düşüncesinin zayıflama dönemi olan Lale devri, Batı hayranlığının da ilk yansımalarının görüldüğü yıllardır. Bu yansımanın prototipi Sultan Ahmet Çeşmesidir. Sadelikten uzak ve aşırı süslemenin içinde yüceliğin kaybolduğu bu yapı, mimarlar tarafından zevksizliği sebebiyle protesto edilmiştir (Cansever, 2010a: 179). Tepkilere karşı yönetim Barok tarzında ve maddi kaba gücün sembolü olan Nuru Osmaniye Camii'ni inşa ettirmiştir. Burada verilen mesajın "biz yönümüzü Batı'ya döndük" şeklinde okunması mümkün görünmektedir. Batı mimari üsluplarının önde olduğunun ilk kabulünün de bu yıllarda başladığını söylemek ihtimal dâhilindedir.

Turgut Cansever'e göre zihniyet değişiminin tezahürleri 3. Selim döneminde artmaya başlamıştır. Bu dönemin zirve örneği Mimar Sinan'ın Kanuni için yaptığı Üsküdar Sarayı'nın yıkılarak onun yerine inşa edilen Selimiye kışlasıdır (Cansever, 1997: 220). Durumu protesto edenlerin gerici olarak yaftalandığı bilinmektedir. Avrupa karşısında askeri anlamda geri kalındığının net şekilde kabul edilmesi ve Nizam-ı Cedit hareketinin yapıyor olması konunun anlaşılması adına birer gösterge olabilir. Ancak

³ Barok tavır güce tekâbül eder. Napolyon da barok mimariye hayrandır (Cansever: 2010a, 118-120).

gerek Lale devri gerekse 3. Selim yılları, zihniyet değişiminin yankılarının giriş dönemini ifade eder. Gelişme dönemiye Tanzimat'tır ve şehir bağlamında Cumhuriyete kadarki zaman aralığını kapsar.

Tanzimat fermanının ilan edildiği 1839 senesi, birçok açıdan derin farklılaşmaların başladığı yıl olarak kabul edilebilir. İlginçtir bu yılın bir sene öncesi ve sonrası, şehirlerimizdeki zihniyet değişiminin yansımalarının göstere hızlarını yükselten iki önemli olaya sahne olmuştur. Öncesinde 1838 yılında İngiltere'yle imzalanan Balta Limanı antlaşması, Osmanlı'da tek önemli ticaret faaliyetini ithalata endekslemiş ve iç pazar üretimine ciddi darbe vurmuştur (Durhan, 2002). 1840 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın loncaları feshetmesi ise konumuz bağlamında önemli değişimlerin önünü açmıştır. Bu fesih ile mimari, gayr-i müslim kalfalara teslim edilmiştir (Cansever, 2010a: 180).

Cansever'in ifadesiyle "teknoloji şirki" de Tanzimat'la beraber artmış ve 1870'te Sultan Abdülaziz'in, Topkapı Saray Bahçelerini yıktırıp Sirkeci'ye tren getirmesiyle en tahripkâr örneğini vermiştir (Cansever, 2008: 21). Bahçeler tarumar edilirken sultanın "memleketime demiryolu yapılsın da isterse sırtımdan geçsin" dediği bilinmektedir. Haliç'in kirlenme tarihinin Sirkeci'ye gelen trenle başladığı da bu noktada not edilmelidir.

Tanzimat'ın bir başka yönü, Batı'nın büyük ölçü hastalığının Osmanlı'ya sirayet etmesi üzerinden izlenebilir. Büyük ölçü tutkusu Dolmabahçe, Çırağan, Beylerbeyi, 4. Vakıf Han gibi yapıların ortaya çıkmasını sağladığı gibi aynı zihniyet, Galata ve Beyoğlu mimarisinde caddeye bakan bina cephelerinin abartılı olmasına sebep olmuştur (Cansever, 2008: 136). Ayrıca büyük ölçü ve kalıcılığın sivil mimarideki göstergesi olan apartmanların yapımı da Tanzimat dönemiyle başlamıştır. Oluşan "iyi yaşam apartmanla mümkündür" kanaati, konaklarda yaşayanların Osmanbey'deki ıssız apartmanlara taşınmasına sebep olmuştur (Cansever, 2016: 294). Peki zihniyet değişiminin ve şehre yansımalarının Tanzimat ile hızlanmasının sebebi neydi?

Bu soruya Cansever şöyle cevap vermektedir: "Batı şehrini gören, cetvelle çizilmiş plana bakınca 'adamlar yapmış' duygusuna kapılır. Bu duygu Tanzimat insanını çok etkilemiştir" (Cansever, 2010a: 94). Ayrıca Batı'nın güç ve simetri göstergesi olan Barok tarzı mimari eserlerle donatılmış şehirleri, aydınlarımızın hayranlığına sebep olmuştur. Ancak aydınlarımız bu şehirlerin oluşumunun arka planındaki sömürü ve vahşi kapitalizmden habersiz olduklarından aslında tam anlamıyla bir hayali terennüm etmişlerdir. Örneğin aynı dönemde vahşi kapitalizmi bilen, gören ve yaşayan Heine, korkunç bir Londra'dan bahsederken, Namık Kemal harika Londra'yı anlatır (Mardin, 1974). Lamartine Osmanlı'ya hayranken, Ziya Paşa Osmanlı'yı virane görür (Göçgün, 1987: 7). 3. Napolyon döneminde

Haussman tarafından yeni Paris inşa edilirken, o yıllarda orada bulunan Ahmet Vefik Paşa aynı zihniyeti Tanzimat döneminde Bursa'da uygulamış ve şehre büyük zararlar vermiştir (Armağan, 2006: 94). Bu zihniyet ve sonuçları Cumhuriyete kadar sürmüştür.

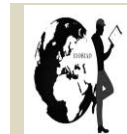
Cumhuriyete gelindiğindeyse ilk sinyalleri Tanzimat döneminde alınan yık-yap devri başlamış ve 1928 yılında çıkarılan belediyeler yasası ile yeni bir modele geçilmiştir. 1930'larda Divanyolu - Beyazıt aksındaki birçok tarihi bina yıkılarak o bölge araç trafiğine açılmıştır. Osmanlı'da standart olan 1-2 katlı evler yerine çok katlı imar izninin verilmesi de arsa ve ev spekülasyonlarının önünü açmış, sık sık çıkartılan imar aflarıyla durum pekiştirilmiştir (Cansever, 2010a: 194-196). Ancak bu dönemde de muhtemelen en bariz değişim İstanbul'da görülmüştür.

Henri Prost 1937-1953 yılları arasında İstanbul şehir planlamasının başındaki adam olarak görevlendirilmişti. Aldığı kararların çoğu uygulandı. Kendisi büyük ölçü tutkusuna sahipti. Ona göre bahçeli ve yeşil şehir, köy demektir. Amacı Paris örneğini İstanbul'a uygulamaktır. Bu amaca uygun olarak birçok tarihi bina yıkılarak (Vatan ve Millet caddeleri başta olmak üzere) caddeler açıldı. Bu caddeler boyunca 5-6 katlı yan yana apartmanlar oluşturuldu (Cansever, 2008: 140). Yapılanlara "imar planı" isminin verilmesi olayı meşru hale getirdi. Bu dönemde Mimar Kemalettin ve Vedat Tek gibi isimler klasik Osmanlı'ya dönüş denemeleri yaptılarsa da başarılı olmadılar. 1950'den sonra yık-yap hareketi hızlanarak devam etti ve günümüze gelindi.

Tüm bu süreçler sonunda vardığımız yerle yani günümüzle ilgili Turgut Cansever'in düşünceleriyle şöylece: "İslam dünyası, insanlık tarihinde benzeri görülmemiş kültürel tahribat yaşadı. Sözde yeni yönelimler, ecnebi formların zavallı taklidi olmaktan öteye gidemedi... Günümüz konut zihniyeti ise işin sosyal tarafını sıfırlayıp yeme, içme, uyuma gibi biyolojik ihtiyaçlar merkezinde konuşlandı... Bugün mimari ve konut, tüm zamanların en çirkin ve en gayr-i insani durumunu yansıtmaktadır... artık halkımız teknokratların uygun gördükleri deliklerde veya gecekondular sefalet mahallelerinde yaşamaya mahkumdurlar" (Cansever, 1997: 57).

Sonuç

Bir tespit çalışması olan makalemizde, zihniyet-şehir ilişkisi Turgut Cansever örneğiyle irdelenmiştir. Ona göre, yaptığımız her şey zihniyetimizin birer yansımasıdır. Şehir ise toplumsal zihniyeti aksettirir ve aralarındaki ilişki Osmanlı şehri üzerinden gösterilebilir. Buna göre, İslam'ın tevhit anlayışının uzantısı olan Osmanlı şehri, dinamik süreç halinde yaşayan bir organizmaydı ve statik, yekpare, büyük ölçü, gösteriş, donukluk, tek merkezlilik, simetri, kalıcılık gibi özelliklere sahip Batı şehrinin zıttıydı. Ancak Batı zihniyetinin insanımızda karşılık bulması, şehirlerimizde geri dönül(e)mez sonuçlar oluşturdu ve Batı'daki donuk şehir konseptini coğrafyamıza taşıdı. Doğal olarak bu durum içinden çıkılmaz sorunlar oluşturarak şehirlerimizi birer yeryüzü cehennemine dönüştürdü.

Yukarıdaki tespiti yapan Cansever “neler yapılmalı?” sorusunu da sorar. Yanıtı kısaca “Osmanlı tecrübesine dönmek” şeklindedir. Zira o, konuyla ilgili tespitlerini uzunca anlatmasına karşın yapılması gerekenler üzerinde o kadar ayrıntılı durmaz. Bunda kendi açısından haklıdır çünkü Osmanlı şehrini merkeze alması sebebiyle vereceği cevap zaten bellidir. Değiş yerindeyse Cansever’e göre Osmanlı şehirlerini yapmadıkça insanca yaşamdan uzak kalmaya devam edeceğimiz söylenebilir. Dolayısıyla onun bizce en zayıf tarafını, günümüz dünyasında neler yapabileceğimiz üzerinde daha az durması oluşturur. Örneğin Osmanlı devletinin 13 milyon km² alanda maksimum 20 milyon nüfusla oluşturduğu bu şehirleri, bugün yaklaşık 783 bin km² alanda 80 milyonu aşkın nüfusumuzla nasıl oluşturacağımız önemli bir sorundur ve üzerinde birçok alandan uzmanın ciddi şekilde düşünmesini gerektirmektedir. Ayrıca şehir, ülkemiz bağlamında zaten sosyolojinin dinamik konularından biri olsa da bu alanda alınması gereken uzunca bir yol bulunmaktadır. Dolayısıyla “Osmanlı tecrübesine dönmek” gibi mottolar konunun çözümünde yeterli değildir. Tüm bunların sonucunda diyebiliriz ki yapılması gerekenler tarafı zayıf kalmış olsa bile Cansever’in şehirle ilgili görüşlerinin, tespit anlamında farklı bir pencere açtığını söylemek mümkün görünmektedir.

Kaynakça

- Abbot, A. (1997). “Of Time and Space: Contemporary Relevance of The Chicago School”, *Social Forces*, Vol.75, No. 4.
- Açıkgöz, Ö. (2011). “Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sy. 35.
- Algül, H. & Azamat, N. (2014). “Emirsultan”, *DİA*, İstanbul: İSAM Yayınları, c.11, s.147.
- Alver, K. (2013). *Siteril Hayatlar*, Ankara: Hece Yayınları.
- Armağan, M. (2006). *Osmanlı’yı Kuran Şehir: Bursa’ya Şehrengiz*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- B. Darkot ve diğerleri. (1985). “Bursa”, *İA*, İstanbul: MEB Yayınları, c.2, s.806-819.
- Barkan, Ö. L. (1942). “Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara, sy. 2.
- Can, Y. (1995). *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara: TDV Yayınları.
- Cansever, T. (1997). *İslam’da Şehir ve Mimari*, İstanbul: İz Yayınları.
- Cansever, T. (2008). *İstanbul’u anlamak*, İstanbul: Timaş yayınları.
- Cansever, T. (2016). *Kubbeyi Yere Koymamak*, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Cansever, T. (2010b). Mimar Sinan, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Cansever, T. (2010a). Osmanlı Şehri, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Coulanges, F. (2009). La Cite Antique, NY: Cambridge University Press.
- Çınar, A. (2013). Modernizm, Kent ve Toplum, Bursa: Emin Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2016). Medeniyetler ve Şehirler, İstanbul: Küre Yayınları.
- Durhan, İ. (2002). "1838 Tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları", AÜEHFD, c.6, s.1-2.
- Duru, B. & Alkan, A. (2002). 20. Yüzyıl Kenti, İstanbul: İmge Yayınları.
- Erkan, R. (2010). Kentleşme ve Sosyal Değişme, Ankara: Bilimadamı Yayınları.
- Frank, A. G. (2010). Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi, Çev: Kamil Kurtul, Ankara: İmge Kitabevi.
- Fukuyama, F. (1992). The End of History and The Last Man, NY: The Free Press.
- Göçgün, Ö. (1987). Ziya Paşa, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Harvey, D. (2003). Sosyal Adalet ve Şehir, Çev: Mehmet Morali, İstanbul: Metis Yayınları.
- Holton, R. J. (1999). Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık, Çeviren: Ruşen Keleş, İstanbul: İmge Yayınları.
- İbn Batuta. (2010). İbn Batuta Seyahatnamesi, Çev: A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı-Kredi Yayınları.
- İbn Haldun, (2013). Mukaddime, Çev: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnalçık, H. & Arı, B. (2005). "Türk - İslam - Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, İstanbul, sy. 3.
- Kandes, V. (2008). Kuruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Bursa, Çev: İbrahim Kelağa Ahmet, Bursa: Gaye Yayınları.
- Kara, M. (2001). Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, İstanbul: Sır Yayınları.
- Lâmii Çelebi. (2011). Bursa Şehrengizi, Sadeleştiren: Mustafa İsen & Hamit Bilen, Bursa: BBB Yayınları.
- Lowry, H. W. (2004). Seyyahların Gözüyle Bursa, İstanbul: Eren Yayınları.
- Mardin, Y. (1974). Namık Kemal'in Londra Yılları, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Maydaer, S. (2009). Hisar: Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir Semt, Bursa: Emin Yayınları.

- Pirenne, H. (2014). Ortaçağ Kentleri, Çeviren: Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, Y. (2013). Kentleşme Politikası, Bursa: Ekin Yayınları.
- Şemseddin, M. (1997). Bursa Dergâhları (Yadigar-ı Şemsi I-II), Hazırlayan: Mustafa kara & Kadir Atlansoy, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanman, M. B. (2014). "Emir Hanı", DİA, İstanbul: İSAM Yayınları, c.11, s.133.
- Tanpınar, A. H. (2016). Beş Şehir, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tuna, K. (1987). Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ülgener, S. (2006). Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı, İstanbul: Derin Yayınları.
- Weber, M. (2012). Şehir: Modern Kentin Oluşumu, Çeviren: Musa Ceylan, İstanbul: Yarn Yayınları.
- Yaşayanlar, İ. (2013). Osmanlı Dönemi Bursa Otelleri, Bursa: Özsan Matbaası.
- Yavaş, D. (2014). "Orhan Gazi Külliyesi", DİA, İstanbul: İSAM Yayınları, c.33, s.387.
- Yavuz, S. (2015). Zihniyet ve Din (Din Sosyolojisi El Kitabı İçinde), Ed. Niyazi Akyüz-İhsan Çapçioğlu, Ankara: Grafiker Yayınları.

